

РОЗДІЛ 12 ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2–162.1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.31.44>

МІФОПОЕТИКА ТВОРІВ ГАЛИНИ ПАГУТЯК І ОЛЬГИ ТОКАРЧУК

MYTHOPOETICS OF HALYNA PAHUTIAK'S AND OLGA TOKARCZUK'S LITERARY WORKS

Розмариця С.А.,

orcid.org/0000-0002-6358-2795

кандидат філологічних наук,

методист вищої категорії, викладач-методист української мови і літератури

Відокремленого структурного підрозділу «Миколаївський будівельний фаховий коледж Київського національного університету будівництва і архітектури»

Матусяк Г.І.,

orcid.org/0000-0002-7430-8257

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук

Херсонського державного аграрно-економічного університету

Письменниця Г. Пагутяк і О. Токарчук об'єднує спосіб художнього мислення, що виявляється в інтересі до інтерпретації світової міфології, конструюванні власних неоміфів, використанні інтертекстуальних стратегій, зацікавленні історичною минувшиною та гармонізацією відносин між людиною і природою. Подібності у світовідчутті української та польської авторок оприявнюються як в есеїстиці, так і в белетристиці. Твори обох письменниць характеризуються схожим жанровим розмаїттям. Чимало аналогій можна спостерігати як у малій прозі, так і в романах Г. Пагутяк і О. Токарчук на сюжетному, мотивному й образному рівнях. Їх також об'єднує наявність автобіографічних маркерів і схильність до філософських рефлексій. Такі подібності зумовили потребу в компаративному дослідженні, спрямованому на виявлення типологічних паралелей у романі-феєрії Г. Пагутяк «Зачаровані музиканти» і повісті О. Токарчук «Зелені діти». Аналіз обох творів дозволив ідентифікувати типологічні збіги в романі-феєрії Г. Пагутяк «Зачаровані музиканти» та повісті О. Токарчук «Зелені діти», що оприявнюються на образному, мотивному, сюжетному і стилістичному рівнях: у топосах Країни за Дунаєм, Чорного лісу та місцевості, де мешкають зелені люди (паралельні світи оприявнюються через зорові, слухові й нюхові образи); в образах-персонажах, які є авторськими інтерпретаціями міфологем кельтського походження (ельфів); у мотиві протистояння християнського світу й духів природи; у семантиці містичного, що оприсутнюється в розгортанні сюжету і в образній системі обох творів. Авторська специфіка в реактуалізації міфологічних мотивів і образів полягає в інсталяції їх у сюжети, що мають відмінні культурно-історичні алюзії. Перспективи подальших досліджень убачаємо в компаративному аналізі інтерпретації мотиву мандрів у художній прозі української та польської письменниць.

Ключові слова: міфопоетика, типологічні паралелі, міфологема, містика, неоміфологізм.

The writers H. Pahutiak and O. Tokarczuk have similar literary thinking, that manifests itself in their keen interest in interpreting the world mythology, creating their own neo-myths, applying intertextual strategies, studying history and building harmonious relationships between humans and Nature. Similarities in the worldview of the Ukrainian and Polish authors are obvious in their essays and fiction. The works of both writers are characterized by the same variety of genres. Many analogies can be observed in short stories and novels of H. Pahutiak and O. Tokarczuk on the level of plots, motifs and characters. Autobiographical markers and inclination towards philosophical reflections are also common for them. Such analogies made it necessary to conduct comparative research aimed at finding typological parallels in the fairy novel of H. Pahutiak «The Enchanted Musicians» and the story of O. Tokarczuk «The Green Children». Analysis of both works allowed identifying typological coincidences that manifest themselves on the level of characters, motifs, plots and style: in the topoi of the Country behind the Danube, the Black Forest and the settlement where green people live; in the characters which are the authors' interpretations of the mythologemes of Celtic origin (elves); in the motif of opposition between the Christian world and the world of spirits of Nature; in the semantics of mysticism which appears in the plot development and in the system of characters of both literary works. The authors' specificity of reactualizing mythological motifs and figures consists in installing them in plots that have different cultural and historical allusions. Prospects of further research can be seen in comparative analysis of interpretation of the journey motif in the fiction of the Ukrainian and Polish writers.

Kew words: mythopoetics, typological parallels, mythologeme, mysticism, neomythologism.

Постановка проблеми. Українську письменницю Г. Пагутяк і польську авторку О. Токарчук об'єднує спосіб художнього мислення, що виявляється в інтересі до інтерпретації світової міфології, конструюванні власних неоміфів, використанні інтертекстуальних стратегій, зацікавленні історичною минувиною та гармонізацією відносин між людиною і природою. Доробки обох авторок налічують десятки прозових книг, відзначених різноманітними літературними преміями і численними рецензіями. Подібності у світовідчутті Г. Пагутяк і О. Токарчук оприявнюються як в есеїстиці, так і в белетристиці. Твори обох письменниць характеризуються схожим жанровим розмаїттям (есеї, оповідання, повісті, романи), а також жанровою дифузиею – «поєднанням художніх та есеїстичних первнів» [10, с. 473]. Чимало аналогій можна спостерігати як у малій прозі, так і в романах Г. Пагутяк і О. Токарчук на сюжетному, мотивному й образному рівнях. Зокрема, варто підкреслити спільні тенденції створення «хімерних» персонажів і мотиву трансгресії. Їх також об'єднує наявність автобіографічних маркерів і схильність до філософських рефлексій. Така подібність спонукає до аналізу творчості Г. Пагутяк і О. Токарчук у компаративному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міфопоетика художньої прози Г. Пагутяк досить ґрунтовно вивчена у вітчизняному літературознавстві: їй присвячено як окремі статті, так і дисертаційні дослідження. Зокрема, роман-феєрія «Зачаровані музиканти» був предметом кількох наукових розвідок Н. Букіної [6; 7], яка передусім розглянула твір як зразок неоготики, і Г. Бокшань [1; 5], яка зосередилася на відображенні світоглядного синкретизму в етно-культурних концептах роману і специфіці моделювання в ньому фентезійного світу. Окрім того, науковиця здійснила порівняльний аналіз роману-феєрії «Зачаровані музиканти» з творами А. Мердок і Ю. Вайнонена [2–4], зробивши внесок у вивчення прози української авторки в контексті світової літератури. Утім, студіювання доробку Г. Пагутяк у компаративному аспекті все ще залишається перспективним з огляду на незначну кількість дотичних до цього напрямку розвідок. Художня проза О. Токарчук викликає жвавий інтерес літературознавців як в Україні, так і закордоном. Цінними в контексті нашого дослідження є лінгвістична студія Е. Славкової (E. Ślawkowska) [11], що окреслює поняття антропоцентризму, яке виявляється в домінуванні людини над природою, на матеріалі книг О. Токарчук; праця К. Сордил

(K. Sordyl) [12], яка сфокусувала увагу на семантиці тілесного в «Хімерних оповіданнях»; розвідка Б. Зволінської (B. Zwolińska) [13], у якій проаналізовано містичні і фентезійні мотиви у збірці польської авторки; стаття А. Нецької-Чапської (A. Necka-Czapska) [10], що з'ясує специфіку екоцентричності наративу О. Токарчук та деструктивну природу підсвідомого по відношенню до навколишнього світу. Наразі бракує компаративних досліджень, які б висвітлювали питання типологічних паралелей у творах Г. Пагутяк і О. Токарчук, що надає актуальності темі нашої розвідки й спонукає до заповнення означеної лакуни.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати міфопоетику роману-феєрії Г. Пагутяк «Зачаровані музиканти» і повісті О. Токарчук «Зелені діти», виявити типологічні паралелі в обох творах і з'ясувати авторську специфіку інтерпретації міфологічних мотивів і образів.

Виклад основного матеріалу. Варто звернути увагу на виразні типологічні паралелі, які оприсутнюються в романі-феєрії Г. Пагутяк «Зачаровані музиканти» і повісті О. Токарчук «Зелені діти», що входить до збірки «Хімерні оповідання». В обох творах існування загадкового паралельного світу оприявнюється через зорові, слухові й нюхові образи. У «Зачарованих музикантах» світ духів природи дає про себе знати через світло, зелений колір якого, з одного боку, символізує життєдайність, а з іншого – слугує маркером зв'язку з потойбіччям: «Але виявилося, що за дверима не бракло світла, тільки то не було сіре вранішнє світло, а зелене, що йшло з найдалшого кутка. І воно пахло свіжо стятою майовою травою, соковитою і товстою, налітою дощами» [8, с. 29]. У повісті «Зелені діти» цей колір візуалізовано через образи хімерних маленьких мешканців лісу, які мали шкіру відтінку «чи то молодого горошку, чи то італійських оливок» [9]. Їхнє волосся «було світлим, але немовби вкритим тоненьким зеленим шаром, наче замшіле каміння» [9]. У романі Г. Пагутяк чарівний світ духів оприсутнює запах рослин, а в повісті О. Токарчук зелені діти також мають рослинний запах: волосся дівчинки мало посторонки, що пахнули мохом, «здавалося, ніби в них вросли якісь лишайники» [9]. Герой-оповідач вважав, що «вона має в собі щось рослинне» [9] і припустив жартома, що зелені діти є різновидом ельфів. Образи Тих, хто літають у повітрі і живуть під землею, у «Зачарованих музикантах» є проекцією міфологем кельтського походження: Г. Пагутяк пов'язує їх із сидами – різновидом

ельфів. Г. Пагутяк і О. Токарчук, створюючи фентезійні паралельні світи, підкреслюють, що «людина є частиною велетенської екосистеми, в якій не посідає домінуючого місця» [10, с. 477]. Висновок, який зробила А. Нецька-Чапська про збірку «Химерні оповідання», можна беззастережно аплікувати до творчості української письменниці: «Токарчук передусім зосереджується на тому, що межі між людським, і тим, що знаходиться на боці природи, є плинними» [10, с. 477].

У романі-феєрії Г. Пагутяк, спускаючись у пошуках дідича до наповненої духами пивниці, Боніфаций зняв із себе хрестика: «Бо чув, що чудовні істоти бояться залізного хреста і гніваються, якщо до них приходиш в ньому» [8, с. 31]. Дж. Фрезер пов'язує табу на залізо з найдавнішим етапом розвитку людства, коли цей метал був новим і викликав забобонний страх, і відзначає, що відтоді беруть початок архаїчні уявлення про залізо як захист від ельфів, фей та інших потойбічних істот. У повісті О. Токарчук зелений хлопчик помер невдовзі після того, як був охрещений, цю подію «вся челядь узяла за ознаку його диявольської природи» [9]. В обох творах бачимо протиставлення християнського світу людей і світу духів природи.

Ще одним атрибутом світу духів у «Зачарованих музикантах» постає неземна музика, яку чує Матвій Домницький (для пастухів, які були поруч панича, вона лишилася непоміченою, бо вони «наче понापивалися сонного зілля» [8, с. 12]). Пані з огненним волоссям вперше з'явилася паничеві у супроводі трьох музикантів: «Вони пропливли над Матвієм, награвши музику, ні веселу, ні сумну, а якусь наче нелюдську» [8, с. 13]. У повісті О. Токарчук дивна музика природи звучала по смерті хлопчика: «Саме того дня болота навколо обійстя розбринілися різними звуками чи то птаства, чи то жаб – наче жалобний оркестр» [9].

Світ духів природи в «Зачарованих музикантах» наділений здатністю карати за несправедливо завдану йому кривду. Обійстя Домницьких було зруйноване рослинами через гріх Григорія, який зрубав липу і збудував дім на недозволеному місці, тим самим скривдивши Тих, що живуть під землею і літають у повітрі: «Трава заволоділа дахом, підривала фундамент» [8, с. 60]. У такий спосіб Г. Паутяк художньо артикулює застереження людям, які чинять шкоду іншим істотам і щораз більше віддаляються від первозданного ладу. У «Зелених дітях» спостерігаємо розгортання подібного мотиву: тіло хлопчика зникло, а люди пустили чутки, що «малий зелений чорт тільки вдавав смерті» і, повернувшись до лісу,

«може помститися за неволю» [9]. Як і в романі Г. Пагутяк, у повісті О. Токарчук інший світ дає про себе знати через нюхові відчуття: по смерті хлопчика в мешканців обійстя з'явився «дивний страх, листяно-зеленавий, що смердів болотом і лишайниками» [9].

У творах Г. Пагутяк і О. Токарчук оприявнюється топос болота, що має зловісну семантику: в «Зачарованих музикантах» товариш Олександра Домницького – Лукаш – загинув у болоті; у повісті «Зелені діти» ліси, в яких мешкали загадкові істоти, були оточені болотами, які викликали страх у мешканців поселення.

Фентезійний світ у романі-феєрії «Зачаровані музиканти» репрезентований світом журавненських людей, які співіснують з духами природи, і містичною країною за Дунаєм. Подібний топос оприсутнюється і в повісті О. Токарчук: «зелена дівчинка» М'якушка розповідала молодим прислужницям, селянським дітям і паничам, що «в лісі, далеко за болотами, є країна, де місяць світить таким самим блиском, як сонце. <...> У тій країні люди живуть на деревах, а сплять у дуплах» [9]. На відміну від країни за Дунаєм, якою правлять прекрасні Князь та Княгиня, «немає там ніяких володарів чи панів, немає селян чи князів» [9]. Типологічні паралелі в обох художніх творах помітні й в зображенні способу життя мешканців загадкових країн. Боніфаций та Івась у «Зачарованих музикантах», опинившись у Чорному лісі, зимували в печері, запавши в сон. М'якушка в «Зелених дітях» оповідала своїм слухачам, що мешканці загадкової країни не помічають зими, бо «тільки-но настають перші холоди, вони збираються в найбільшому дуплі найбільшого дерева і там, тулячись одне до одного, як миші, западають у сон» [9].

Топос Чорного лісу в романі-феєрії Г. Пагутяк акумулює семантику відновлення втраченої гармонії через образи духів, які мешкають у ньому: «Істоти, що літають у повітрі (не всі), і живуть під землею (теж не обов'язково), підібравши заблукану істоту: чоловіка, коня, kota, роблять це не з милосердя, а тому, що зникає стіна, що ніби розділяє їхні душі» [8, с. 146]. Зелені люди мають «свій спосіб спілкуватися з тваринами, а оскільки не їдять м'яса й не полюють, то тварини дружать із ними та допомагають їм» [9]. Зі слів М'якушки, тварини розповідають їм свої історії, «завдяки чому ці люди стають мудрішими й краще знають природу» [9]. Паралельні світи, створені Г. Пагутяк і О. Токарчук, можна вважати проекцією «утопічного образу спокійного і гармонійного краю, який, що важливо, знаходиться

на периферії, що протистоїть центру» [10, с. 482]. Неоміфологічну інтерпретацію бінарних опозицій «центр–периферія», «природа–цивілізація», «духовне–тілесне», «свій–чужий» також можна вважати спільною рисою творчості української та польської письменниць.

У романі-феєрії «Зачаровані музиканти» відкритість світу природи для людини пов'язується з чистотою та невинністю, що на міфологічному рівні опосередковано уявленням про дитинство як райський безгрішний стан. Івась не зізнався Тимошеві про духів, побачених у пивниці, «бо відчув, що відтепер у ньому є щось таке, чого немає в Тимоша. Бо той старший, і серце в нього уже закрите» [8, с. 42]. У повісті О. Токарчук виявилось, що якогось дня з дому разом із М'якушкою зникли всі діти й уся молодь поселення. Обидві письменниці заперечують реальність, у якій «домінування антропоцентричного мислення призводить до знищення зв'язків людини зі світом природи, руйнування гармонії і рівності усіх видів» [13, с. 168]. Саме дитинна чистота може дати світові шанс на оновлення

й звернення з хибного шляху, яким крокує людство до прірви.

Висновки. Таким чином, типологічні паралелі в романі-феєрії Галини Пагутяк «Зачаровані музиканти» та повісті О. Токарчук «Зелені діти» виявляються на образному, мотивному, сюжетному і стилістичному рівнях: у топосах Країни за Дунаєм, Чорного лісу та місцевості, де мешкають зелені люди (паралельні світи оприявнюється через зорові, слухові й нюхові образи) – проєкціях утопічних периферійних країв із гармонійними відносинами усіх істот; в образах-персонажах, які є авторськими інтерпретаціями міфологем кельтського походження (ельфів); у мотиві протистояння християнського світу й духів природи; у семантиці містичного й таємничого, що оприсутнюється в розгортанні сюжету і в образній системі обох творів. Авторська специфіка в реактуалізації міфологічних мотивів і образів полягає в інсталяції їх у сюжети, що мають відмінні культурно-історичні алюзії. Перспективи подальших досліджень убачаємо в компаративному аналізі інтерпретації мотиву мандрів у художній прозі української та польської письменниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бокшань Г. Відображення світоглядного синкретизму в етно-культурних концептах роману-феєрії Галини Пагутяк «Зачаровані музиканти». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В., 2015. С. 221–230.
2. Бокшань Г. І. Міфологема фейрі в романах «Зачаровані музиканти» Галини Пагутяк і «Єдиноріг» Айріс Мердок. *Султанівські читання: зб. статей*. Івано-Франківськ, 2018. № 7. С. 126–134.
3. Бокшань Г. Міфологічні джерела образів Прекрасної Пані у романах «Зачаровані музиканти» Галини Пагутяк та «Єдиноріг» Айріс Мердок. *Поетика художнього тексту: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої сторіччю Херсонського державного університету*. Херсон : Айлант, 2017. С. 10–12.
4. Бокшань Г. Міфосвіти романів «Зачаровані музиканти» Галини Пагутяк і «Німий бог» Юрки Вайнонена. *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ. X Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики (24–27 жовтня 2019 року)*. Readbox Unipress Open Publishing LMU. 2020. С. 262–269.
5. Бокшань Г. Специфіка моделювання фентезійного світу в романі Галини Пагутяк «Зачаровані музиканти». *Наукові праці : Науково-методичний журнал*. Вип. 259. Т. 271. Філологія. Літературознавство. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. С. 64–68.
6. Букіна Н. «Готика» в романі «Зачаровані музиканти» Галини Пагутяк під кутом зору ґендерних інтерпретацій. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Літературознавство. 2014. Т. 231. Вип. 219. С. 24–28.
7. Букіна Н. Типологія родинного прокляття та помсти в романі «Зачаровані музиканти» Галини Пагутяк. *Слово і час*. 2013. №6. С. 93–97.
8. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти: роман. Київ : Ярославів вал, 2010. 224 с.
9. Токарчук О. Химерні оповідання. Київ : Темпора, 2020. 208 с. URL: <http://flibusta.site/a/12484> (дата звернення: 15.06.2023).
10. Nęcka-Czapska A. “Skomplikowany splot sensów” Na marginesie Opowiadań bizarnych Olgi Tokarczuk. URL : <https://journals.pan.pl/Content/125632/PDF/2022-03-RL-07.pdf> (дата звернення: 15.12.2023).
11. Sławkowa E. Unus mundus. Człowiek i natura w języku prozy Olgi Tokarczuk. URL: http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/wydania/poradnik_jezykowy.782.2021.03.6%20E.%20S%20C5%82awkowa.pdf (дата звернення: 15.12.2023).
12. Sordyl K. Ciało post/ nie/ludzkie w Opowiadaniach bizarnych Olgi Tokarczuk. URL : https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/13801/1/BSL_20_2022_K_Sordyl_Cialo_post_nie_ludzkie_w_Opowiadaniach_bizarnych_Olgi_Tokarczuk.pdf (дата звернення: 15.12.2023).
13. Zwolińska B. Światy bizarne Olgi Tokarczuk. URL : <https://journals.us.edu.pl/index.php/ERRGO/article/view/12502> (дата звернення: 15.12.2023).